

Kučera, Petr

Téma vykořenění a ztrát v současné próze : nad románem Jakuby Katalpy Němci

Slavica litteraria. 2019, vol. 22, iss. 1, pp. 57-67

ISSN 1212-1509 (print); ISSN 2336-4491 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/SL2019-1-6>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/141348>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Téma vykořenění a ztrát v současné próze. Nad románem Jakuby Katalpy *Němci*

Petr Kučera (Plzeň)

Abstrakt

Studie analyzuje román *Němci* (2012) české prozaičky Jakuby Katalpy jako pokus o nový pohled na problematiku života německé menšiny v Československu od meziválečného období až po divoké vyhánění a následné organizované vysídlení německy mluvících obyvatel po skončení druhé světové války. Román představuje skrytou polemiku s ideologicky a morálně akcentovanými přístupy k tématu – v české próze do roku 1989 výrazně protiněmecky orientované, od devadesátých let naopak často adorující sudetské Němce jako kladné hrdiny. Na rozdíl od svých dřívějších experimentálních próz psaných složitým jazykem vytvořila autorka v románu *Němci* zajímavou kombinaci kultivovaného současného jazyka, věcného stylu a stále se větvící narativní struktury, ve které dominuje každodenní život intenzivně vnímaný všemi smysly.

Klíčová slova

současná česká próza; německá menšina v Československu; narativní struktura; jazyk a styl; román *Němci*; Jakuba Katalpa

Abstract

The Theme of Uprooting and Loss in Contemporary Prose. Over the Novel *The Germans* by Jakuba Katalpa

The study analyzes the novel *Němci* (*The Germans*, 2012) of the Czech prose writer Jakuba Katalpa as an attempt at a new perspective on the issue of the life of the German minority in Czechoslovakia from the interwar period to the wild expulsion and subsequent organized displacement of German-speaking inhabitants after the end of the Second World War. The novel represents a concealed polemic with ideologically and morally accented approaches to the subject – in Czech prose until 1989 significantly anti-German oriented, since the nineties on the contrary, often adoring Sudeten Germans as positive heroes. Unlike its earlier experimental narrations written in a complex language, the author made in the novel *Němci* (*The Germans*) an interesting combination of cultivated contemporary language, material style and ever-branching narrative structure dominating everyday life intensely perceived by all senses.

Key words

contemporary Czech prose; German minority in Czechoslovakia; narrative structure; language and style; the novel *Němci* (*The Germans*); Jakuba Katalpa

Téma vykořenění a ztrát je v souvislosti s německou menšinou v českých zemích zatíženo v moderní próze několika stereotypy. Do devadesátých let 20. století je postava českého, moravského nebo slezského Němce (označovaného dnes na celém území republiky nepřesným, ale vžitým názvem „sudetský Němec“) více či méně záporná, navíc pravidelně zostřuje konflikt. Po demokratickém převratu v roce 1989 došlo v české próze k morálnímu přehodnocování postav sudetských Němců – z bývalých stoupenců nacismu se stávají kladné postavy bezbranných obětí českého násilí. Zatímco spisovatelé nenabídlí strukturovanější pohled, v pracích historiků, sociologů i publicistů se veřejnost hlubší reflexe nedávne minulosti dočkala.¹

Oficiální, propagandou zprostředkovaný stereotyp o spravedlivém odsunu nacisticky smýšlejících Němců z poválečného Československa tak od počátku devadesátých let 20. století narušují stále častěji nové informace o odsunu nejen aktivních nacistů, ale i lidí zcela apolitických, části německých antifašistů či dokonce obětí hitlerovského režimu – německy mluvících Židů, kteří se na konci války vrátili z koncentračních táborů. V Československu naopak zůstali aktivní nacisté, kteří byli jako odborníci nenahraditelní zejména v textilním průmyslu nebo měli speciální znalosti a dovednosti využitelné např. v tajných službách nového režimu.²

Ani odborníci-historikové se však neshodnou v pohledu na soužití Čechů a Němců. Česká veřejnost je – vedle idylických obrázků dávné pospolitosti – konfrontována s tvrzeními, že obě etnika žila po dlouhou dobu osmi století v českých zemích nikoli spolu, ale spíše vedle sebe, v příznivých obdobích docházelo často ke konfliktům a ochotu si vzájemně pomáhat prokazovali Češi a Němci převážně jen v časech nouze.

Pro generace, které dobu česko-německého soužití nepamatují, představují sudetští Němci etnikum poněkud záhadné – v současné české společnosti se o něm mluví převážně jen v politických souvislostech poválečného vysídlení a ještě zcela nedávno vznášených požadavků Sudetoněmeckého krajanského sdružení na materiální odškodnění. Očekávání, že román *Němci* přispěje ke změně, však autorka zjevně nemíní naplňovat. Přesto je tato próza v několika ohledech pozoruhodná.

Česká prozaička a výtvarnice Jakuba Katalpa (vlastním jménem Tereza Jandová, narozená v Plzni roku 1979) zaujala již svou novelou z roku 2006 – její experimentální próza s erotickými motivy *Je hlína k snědku?* se zařadila mezi díla nominovaná v kategorii objev roku na cenu Magnesia Litera. Román *Hořké moře* byl roku 2009 nominován na Cenu Jiřího Ortena pro mladé autory; porota ocenila „fabulační odvahu a energický, osobitý styl vyprávění.“

1 Nová fakta a nové pohledy přináší zejména následující monografie a soubory studií: STANĚK, Tomáš: *Odsun Němců z Československa 1945–1947*. Praha: Academia, 1991; STANĚK, Tomáš: *Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2005; STANĚK, Tomáš – von ARBURG, Adrian (eds.): *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951 I*. Středokluky: SUSA, 2010.

2 Srov. odlišné pohledy na sudetské Němce ve výše uvedených pracích T. Staňka a v následujících publikacích: DVOŘÁK, Tomáš – KOVAŘÍK, David – von ARBURG, Adrian: *Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945*. Brno: Maticе moravská, 2010; HAHNOVÁ, Eva: *Sudetoněmecké vzpomínání a zapomínání*. Praha: Votobia, 2002; KURAL, Václav: *Místo společenství – konflikt!* Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1994.

Za román *Němci* z roku 2012 získala autorka v roce 2013 Cenu Josefa Škvoreckého. Román byl přeložen do pěti jazyků (včetně němčiny). Autorka vstoupila románem *Němci* nejen do povědomí odborné kritiky a překladatelů, ale i širší čtenářské veřejnosti, o čemž svědčí mj. druhé vydání v brněnském nakladatelství Host v roce 2014. Nejnovější prózou Jakuby Katalpy je pak román *Doupě*, který vyšel v roce 2017.

V románech *Němci* a *Doupě* opustila autorka svůj dřívější provokativně experimentální tón a vyšla částečně vstříc čtenáři. Katalpa však stále zůstává suverénní tvůrkyní svébytných fikčních světů³, jejichž funkce rozhodně není v prvé řadě dokumentární, což je nutné mít zejména u románu *Němci* stále na paměti. Autorka, která vyrůstala a žije v příhraničním prostoru označovaném jako Sudety⁴, uchopila citlivé téma německé menšiny na území bývalého Československa způsobem, který je do značné míry nový.⁵

V současné české próze se tématem vykořenění v souvislosti s německou menšinou zabývají vedle Katalpy další české autorky. S úspěchem u odborné kritiky i u čtenářů se setkaly romány Radky Denemarkové *Peníze od Hitlera* (2006) a *Vyhánění Gerty Schnirch* (2009) Kateřiny Tučkové.⁶ Není bez zajímavosti, že jde ve všech třech případech o ženy, které otvírají bolavé rány česko-německých vztahů, třebaže nedisponují ani osobními vzpomínkami, ani odborným zázemím historiografie a sociologie.

Spisovatelky věří v bezmeznou sílu své imaginace a ženské empatie, a tak neváhají nabídnout pohled Němců na danou dobu. Někdy fabulují tak nespoutaně, že se čtenář zdráhá fikci uvěřit (Radka Denemarková), jindy chystají čtenáři rébusy a pasti v podobě složitě zřetězených, jen zlehka naskicovaných a posléze opuštěných postav či dějových odboček (Kateřina Tučková a Jakuba Katalpa). Odvaha, s níž se zmocňují tabuizovaného tématu, je však pro českou společnost natolik důležitá, že vyváží i některé problémy při konstruování literární formy.

Jakuba Katalpa přistupuje k vytvoření obrazu Němců v českých zemích ze zcela jiné strany, než bylo v české próze dosud běžné – aspekty politické, etické či sociálně psychologické ji zajímají pouze jako kontext, z něhož vybírá útržkovité dobové citáty známých aktérů, jejichž absurdita se vyjevuje v kontrastu s historickou realitou. Proti odleskům tzv. velké historie staví autorka malou historii každodennosti obyčejných lidí, především žen,

- 3 K problematice fikčních světů srov. zejména následující studie: COHNOVÁ, Dorrit: *Signály fikčnosti: Naratologický pohled*. Přel. M. Orálek. In: *Aluze 10*, 2008, č. 1, s. 40–54; DOLEŽEL, Lubomír: *Inovace jako transformace fikčního světa*. In: *Týž: Studie z české literatury a poetiky*. Ed. a překl. B. Fořt. Praha: Torst, 2008, s. 289–300; DOLEŽEL, Lubomír: *Fikční a historický narativ*. In: *Týž: Studie z české literatury a poetiky*. Ed. a překl. B. Fořt. Praha: Torst, 2008, s. 301–336; FOŘT, Bohumil: *Úvod do sémantiky fikčních světů*. Brno: Host, 2005.
- 4 Výraz „Sudety“ vznikl z geomorfologického označení severních hraničních hor a podhůří zemí Koruny české, stále častěji se však používá k označení okrajových oblastí (nejen severních), které byly osídleny převážně německy mluvícím obyvatelstvem.
- 5 Srov. rozhovor Ivany Myškové s Jakubou Katalpou *Román Němci může být pro čtenáře velkým překvapením*. In: *Český rozhlas – Vltava* ze dne 31. 1. 2013, dostupné z: <http://vltava.rozhlas.cz/roman-nemci-muze-byt-pro-ctenare-velkym-prekvapenim>.
- 6 Román *Peníze od Hitlera* obdržel v roce 2007 cenu Magnesia Litera v kategorii próza, v Německu získal usedomskou literární cenu. V roce 2010 uvedlo Švandovo divadlo v Praze adaptaci románu, v roce 2014 vznikla i adaptace filmová. Román *Vyhánění Gerty Schnirch* získal v roce 2010 cenu Magnesia Litera (Cena čtenářů Knižního klubu), divadelní adaptaci uvedlo v roce 2014 HaDivadlo v Brně.

kteří překvapují přímočarostí, tvrdostí, odolností a zvláštní umanutostí. Pavel Janoušek spatřuje v románovém stylu Jakuby Katalpy rysy mužské věcnosti: „*Katalpa se v románu Němci projevuje jako profesionálně zdatná spisovatelka, vyprávějíci stylem až mužsky věcným a úsečným, mnohdy i ironickým a drsným, a to prostřednictvím krátkých a zpravidla také jemně vypointovaných kapitol.*“⁷

Dá-li se o jakési „mužské“ věcnosti a úsečnosti v románu *Němci* uvažovat, pak v rovině jazykově stylistické, nikoli ve výběru detailů. Čtenáře hledající jednoznačné role a pozice autorka dokonale mate zcizujícími detaily připomínajícími tzv. severočeskou školu prózy šedesátých až osmdesátých let 20. století. Pozoruhodný je autorčin umělecký pseudonym Jakuba Katalpa – neobvykle působí přechýlení chlapeckého jména Jakub; příjmení Katalpa pak označuje strom pocházející ze Severní Ameriky, který je v Evropě pěstován jako okrasný, má nepravidelnou korunu a všechny jeho části jsou mírně jedovaté.⁸ Takové jsou i vypravěčské triky a rafinovaně konstruované pasti, do nichž je čtenář lákán.

V úvodní pasáži románu vypráví mladá žena, která po smrti svého nevyzpytatelného a depresivního otce hledá v Německu jeho biologickou matku, od níž přicházely ze západního Německa dlouhá léta balíky se sladkostmi. Klára Rismannová, pravá babička bezejmenné personální vypravěčky, se stává narativním hlasem téměř celého románu – pouze v závěru je nahrazena původní vypravěčkou.

Otec mladé vypravěčky se nemohl vyrovnat s představou, že ho jeho vlastní matka nechala doma, a utápěl se při rozbalování balíčků v projevech nenávisti:

„Jak mi to mohla udělat?“ řekl otec, když jsem se ho před lety zeptala na babičku Rissmannovou.

Osobní historie rozplízlá do neurčita; na otázku odpověděl otázkou. Nevím, jestli by ho potěšilo, kdyby zjistil, že jeho matka ještě žije; možná by pocítil zadostiučinění, že babička kvůli své selhávající paměti zapoměla nejen na něj, ale také na své ostatní děti.

Dotkla se mě téměř šedesát let stará bolest, a tentokrát to není pouze bolest mého otce, tolikrát deklamovaná a prožívaná bezmála slavnostně, ale hlodá ve mně ještě něco jiného, nejistota a zármutek, zjištění, že mezi pravdou a lží je tak tenká hranice, že ji lze setřít jediným pohybem ruky, kmtnutím očních víček.⁹

Mladá vypravěčka se po otcově smrti pustí neohroženě a důsledně do téměř detektivního pátrání po babičce, která opustila svého syna a nikdy ho pak již nevyhledala (motivace tohoto činu zůstává po celou dobu opředena tajemstvím). Svou tetou je přivedena do ústavu k ženě vysokého věku, která trpí demencí, a tak jí vnučka nemůže klást nepříjemné otázky. Čtenářské očekávání ponoru do nejtěžšího období česko-německých vztahů je zklamáváno příběhem ženy, která dramatické události nereflktuje, ale zakouší jejich důsledky doslova na svém těle. Autorka fabuluje životní příběh Kláry Rismannové jako sled životních ztrát. Svéráznou „geografií ztrát“ rozvíjí pomocí obrazů, v nichž hraje mimořádně důležitou roli smyslové vnímání.

7 JANOUŠEK, Pavel: *969 slov o próze Jakuba Katalpy: Němci*. Host, Brno 2012. In: Tvar 21, 2012, s. 3.

8 K problematice osobních jmen srov. např.: KNAPPOVÁ, Miloslava: *Jak se bude vaše dítě jmenovat?* 5. vyd. Praha: Academia, 2010; k českým příjmením viz MOLDANOVÁ, Dobrava: *Naše příjmení*. 4. vyd. Praha: Agentura Pankrác, 2015.

9 KATALPA, Jakuba: *Němci*. Brno: Host, 2012, s. 50.

Uhranutí tělesnými projevy je specifikem stylu Jakuby Katalpy. Detaily fyziologických procesů jsou využity funkčně, čtenář se ocitá všemi smysly uprostřed dávných dějů. Namísto ideologicky zatížených stereotypů se tak autorce podařilo něco, co je v současné literatuře vzácné – navrácí zkušenost zpátky do jazyka.

Věcnost a stylová neutralita jazyka této prózy dává vyniknout hodnotové nejednoznačnosti chování postav v kritických životních situacích, neboť vypravěčka se vyhýbá morálním, ale i estetickým soudům. Zvláštní zálibu má ve všech lidských tekutinách, o nichž se zmiňuje v decentních náznacích, bez povrchového naturalismu. Slzy, pot, krev, sperma, moč i lidské lejno na cestě získávají symbolický význam autentického bytí v odlehlé pohraniční oblasti. Sudetští Němci se v románu Jakuby Katalpy stávají lidmi z masa a kostí, přestávají být záhadnými kreaturami nebo chudáky vzbuzujícími soucit.

Neobvyklé je emancipované chování babičky Rissmanové, která v odlehlé vesnici, kam byla poslána jako učitelka, sama naváže sexuální vztah s rasem Weissmannem. Podobně jako její učitelský kolega Fuchs přistoupí na nabídku zástupce školního rady, aby v dopisech zasílaných na školní inspektorát donášela na ostatní učitele. Morální apatie číší z lehkosti, s níž se vypravěčka vyrovnává s problémem udavačství:

„Překvapilo jí to, domnívala se, že bude psát přímo na ministerstvo školství. Systém byl zřejmě rafinovanější, než si myslela.

Malke ji dopodrobna seznámil s tím, co se od ní čeká. Během jednoho měsíce měla objet nejméně dvě školy v kraji a poznamenat si, jak je na nich vedena výuka, další měsíc měla to samé udělat s jinými dvěma školami a celé to měla opakovat tak dlouho, dokud nedorazí ke školám, kde začínala.

Kolečko hrůzy.

O rajón se dělila s Fuchsem. Nemohla ovšem vyloučit, že ona sama je jeho rajónem; on byl rozhodně ve středu jejího zájmu.

„Kdyby se vám něco nezdálo na Fuchsovi,“ řekl Malke, „bez obav se o tom zmiňte v dopisech.“

Zeptala se, po čem přesně by měla pátrat.

„Po jakékoliv známce neloajality,“ odvětil Malke a to ji umlčelo.¹⁰

Namísto objíždění vesnických škol si Klára vymýšlela pozitivní zprávy a ptala se sama sebe, zda si Fuchs také vymýšlí, když o ní podává hlášení. Kvůli používání zakázané češtiny dětmi ze smíšených, ale i německých rodin podnikla několik návštěv – někteří rodiče slíbili, že dohlédnou, aby děti česky nemluvily, jiní se této aktivitě mladé učitelky přímo vysmáli. V Kláře se opakovaně sváří smysl pro povinnost se zvláštní lhostejností k morálním a společenským problémům, o nichž ovšem vždy alespoň něco tuší. Týká se to nejen dopisů hodnotících loajalitu kolegů k nacistickému režimu, ale i transportů židovských spoluobčanů do koncentračních táborů, které oficiální propaganda líčila jako pouhé tábory pracovní. Klára je při společné cestě osobním vlakem s knihovníkem zámecké knihovny Melmanem konfrontována s nákladním vlakem odjíždějícím z nádraží opačným směrem:

¹⁰ Tamtéž, s. 215–216.

„Ano, dokázala si představit, že lidé převázení dobytčími vagóny se zamřížovanými okny jsou ti, kdo spáchali nějaký zločin.

„Přemýšlel jsem nad tím, přestože jsem to věděl,“ řekl Melman.

„Židé?“

Nikdo jiný ji nenapadl.

Melman přikývl.

„Zřejmě byli na cestě do některého z pracovních táborů,“ uvažovala hlasitě.

„Ne.“

Udiveně na něj pohlédla.

„Myslím, že jeli umřít.“¹¹

[...]

To, že by Židé mohli být usmrcováni, jí připadalo neuvěřitelné. Neuměla si představit, jakým způsobem by něco takového mohlo probíhat; když přemýšlela nad realitou těla, jeho hmotností, velikostí a silou – a navíc vzala v potaz pravděpodobný odpor jeho majitele –, nezdálo se jí možné, že by kdokoliv a jakkoliv mohl vyhubit celý vlak.¹²

[...]

Na násvi klopýtla. Opřela se o kmen lípy, zhluboka se nadechla, pak si zapálila cigaretu. Byla podrážděná; i kdyby byli Židé tak nevybíravě odstraňováni, copak se to týkalo jí osobně?

Znovu se vydala na cestu.¹³

Umírání školního inspektora Malkeho na rakovinu naopak Kláru zasáhlo, protože s touto smrtí měla osobní zkušenost:

Letmo prozkoumala léky na nočním stolku, zaregistrovala lahvičku s morfiem, injekční stříkačku a tubu s prášky na spaní. Ucítila, jak se jí stahuje hrdlo. Malke jí nijak zvlášť nepřirostl k srdci, a přesto se nedokázala ovládnout, jeho umírání bylo tak hmatatelné, jako by se týkalo jí samé.¹⁴

Po přeletu letadel západních spojenců nad vesnicí je Klára udivena Weissmannovým vysvětlením, že Německo válku nevyhraje. Neměla přístup k informacím ze západních médií, politické a vojenské situaci nerozuměla a nezajímala se o ni. Odmítla i nabídku svého otce, který si prohru Německa připustil s předstihem, a proto zajistil pro svou rodinu únikovou cestu do Švýcarska – otcí oznámila, že chce ve vesnici Rzy zůstat:

Neuměla si představit, že by odešla. Už příliš dlouho byla součástí krajiny, hor, strusky z pecí vyvážené do lesů, bílého vyklenutí nebe, úzkých pěšin protkávaných les.

Zničila si tu plíce, v Hinterbergenu nikdy tolik nekouřila. Měla by teď opustit všechny nedopalky, které

11 Tamtéž, s. 260.

12 Tamtéž, s. 261.

13 Tamtéž, s. 262.

14 Tamtéž, s. 282.

*špičkou boty zahrnula jehličím, zapíchla do květináčů na školní chodbě nebo odhodila do potoka?
Nikdy.
Zůstane věrná tabáku.
Meine Ehre heisst Treue.¹⁵*

Navzdory ironii, kterou provází každý náznak sentimentu, je patrné Klářino propojení s rodnou zemí. Ironicky vyznívá také většina aluzí na hesla nacistické propagandy, která se ocitá stále více mimo realitu konce války. Klára se naopak – i díky Fuchsovým informacím ze zahraničního rozhlasu – snaží vyrovnat s faktem německé prohry:

*Šestnáctého dubna zaslechla Klára vzdálené dunění poprvé.
Vyšla na náves a vmísila se do hloučku lidí napjatě hledících k obzoru.
„Rusové,“ řekl někdo a Klára pochopila, že nastal konec času, na které byla zvyklá.
Obrátila se a vrátila se do školy. V chodbě se jí sevřel žaludek, takže se musela oprýt o stěnu a na okamžik zavřít oči.
O dva dny později se ve škole zastavil inspektor Paetzke s příkazem ukončit výuku.¹⁶*

[...]

*Její život se naplnil čekáním, záchvaty vzrušení a neklidu se střídaly s pocitem otupění. Fuchs, jenž ji zásoboval čerstvými zprávami z rozhlasu, vypadal stále sklesleji.
„Prohráli jsme,“ řekl, když se dozvěděl o dalším bombardování Drážďan.
Klára, uvězněná ve vesnici sevřené z obou stran horami, měla pocit, že se ocitla na konci světa. Strach se podobal vlně nesoucí každého jiným směrem a nebylo možné jej sdílet, odděloval ji od Fuchse i od Weissmanna.¹⁷*

Útěk Klářina sexuálního partnera Weissmanna z vesnice, kde chtěl zanechat ji i své syny, způsobil Kláře tak silnou nevolnost, že se pokusila o vraždu – bodla Weissmanna nožem do zad a ve stavu zvláštní rozjařenosti běžela Fuchsovi sdělit, že Weissmanna zabila. Později se však ukázalo, že nuž se zastavil o lopatku a zranění nebylo vážné.

Po válce přicházejí z vnitrozemí do pohraničí čeští přistěhovalci a obsazují domy po Němcích. Klára se s učitelem Fuchsem musí přestěhovat do jedné malé místnosti bývalého výměnku. Klářina zvláštnost a nezařaditelnost se projeví i ve skutečnosti, že zmizí z evidence, a tak ji po válce na jedné straně nelze poskytovat potravinové a šatní lístky, na druhé straně ji ale také nelze odsunout. Učitel Fuchs se cítí nesmírně silně spjat se svou rodnou zemí a se svým povoláním. Z vesnice nedokáže odejít a raději spáchá sebevraždu skokem do studny.

Posly zkázy se stávají v románu také věci, jejichž bytí je tajemně propojeno s bytím lidí. Na zarostlém venkovském hřbitově je jím pískovcový anděl, který ztratil křídlo. Klára prochází se zapálenou cigaretou hřbitovem a vnímá beznadějnou opuštěnost místa:

15 Tamtéž, s. 308.

16 Tamtéž, s. 315.

17 Tamtéž, s. 317.

Mrtví byli odsunuti do pozadí, nebyl tu nikdo, kdo by opatroval místa jejich posledního odpočinku. Pozůstali, kteří o hroby pečovali, byli vysídleni, uprchli nebo se rozptýlili po okolních vesnicích.

Také hrob Fuchsovy matky byl zanedbaný. V mramoru zešedlém špinou spatřila Klára odraz Fuchsova zoufalství. Dotkla se studeného náhrobku; bylo to, jako by nahlédla do Fuchsovy unavené duše.¹⁸

Autorka postupně buduje obraz ženství, který v české próze není obvyklý – nejen bez psychologizování, ale i bez brýlí apriorního (a tedy ideologizujícího) genderismu. Radomil Novák tento aspekt románu výstižně charakterizuje již názvem své recenze (*Žena navzdory dějinám i osudu*):

„Katalpě se podařilo vymodelovat postavu silnou, životaschopnou, autentickou; nepotřebuje ji psychologizovat ani detailně charakterizovat, stačí, že o ní vypráví. Čtenář tak nemusí zbytečně spekulovat o pohnutkách jejího chování, spíše jen bez dechu sleduje, jak se odvíjí linie lidského života v jistých podmínkách, v nichž hrdinka prokazuje velkou odhodlanost žít, naplnit své ženství, být užitečná. Její činy ji nezařazují ani do kategorie hrdinek, ani do kategorie antihrdinek, je především ženou, která není rozdrobena tíhou osudu, nepodléhá afektovaným emocím a s jistou odhodlaností se vyrovnává s tím, co postupně do jejího života přichází, byť jsou to mnohdy fatální události.“¹⁹

V samém závěru románu se ke slovu opět dostává mladá personální vypravěčka, která si klade nezodpověditelné otázky o ztrátách v příbuzenstvu – nejvíc podle ní ztratila babička, protože jí slábnoucí paměť nedovolila sečíst životní zisky. Obnova smyslového vnímání v co nejkonkrétnější podobě jednotlivých vjemů a nezapomenutelných obrazů je pro čtenáře největším ziskem, který román Jakuby Katalpy *Němci* přináší. Nahlédnutí do mentality a osudů širšího společenství nabízí autorka jen v menší míře.

Vyprávění dominuje strhující příběh jedné ženy, která prochází dvacátým stoletím ve střední Evropě s odolností, která tváří v tvář nepřetržité sérii ztrát a zklamání nepřestává udivovat. Tato postava se vymyká schematickému dělení na hrdiny a antihrdiny, dokonce není zcela jisté, zda je skutečnou ústřední postavou prózy. V atmosféře postupujícího chladu a lhostejnosti v ponuré a opuštěné krajině se spíše zdá, že hlavním hrdinou je samo odcházení.

Zajímavou interpretační možnost rozvíjí ve své recenzi románu *Němci* Marek Lollok, když vychází z původního významu slova Němec (= „němý člověk“ – z pohledu těch, kteří byli mocni slova, tj. Slovanů): „*Nejsou lidé, o kterých se zde vypráví, zváni přilehavě „Němci“ spíše proto, že jsou vůči sobě němí, než pro svou – mnohdy stejně nejednoznačně určenou – národnost? Neplatí to alespoň o některých z nich? O nejdůležitějších věcech svého života mluví leckteré postavy zřídka i se svými nejbližšími, ostatně mladá žena, která se rozhodne bariéry založené na strojené zásadovosti prolomit a alespoň pro sebe si základní otázky zodpovědět, musí vše činit bez podpory, umíněně a jaksí navzdory. I v tomto tématu, tedy narušení mezilidských vztahů mezi*

18 Tamtéž, s. 340–341.

19 NOVÁK, Radomil: *Žena navzdory dějinám i osudu*. Host, 2013, č. 1. Dostupné z: www.nakladatelství.hostbrno.cz/ohlasy/nemci/zena-navzdory-dejinam-i-osudu.

*blízkými, je Katalpa aktuální, a obohacuje tak svůj text o nás a našich dlouholetých sousedech o další rovinu.*²⁰

Jana Semelková vyzdvihuje mj. členitost a barevnost mozaiky lidských osudů, kterou autorka ve svém románu vytváří: „*Jakuba Katalpa vytvořila členitou mozaiku osudů mnoha lidí, kteří se v určitých okamžicích svého života potkali na delší či kratší dobu. Všechny do jednoho ovlivnily „velké dějiny“ – války první i druhá a pak poválečná doba. Prožijeme život jedné německé rodiny, která přijímala vše, co se děje kolem ní, a snažila se žít pokud možno nenápadně a bezkonfliktně, jejím cílem bylo hlavně přežít. Válka všem převrátila životní cestu. Autorka nám ukazuje, jak těžké je najít nový směr, někde opět zakořenit, vytvořit si znovu vlastní místo, navázat na zprětrhané vazby a vztahy. [...] Malé střípky do sebe zapadají jako puzzle a vytvářejí jeden velký, členitý a mnohabarevný obraz. Najednou přestaneme vidět černobíle.*“²¹

Jakuba Katalpa se románem *Němci* soustředěně vyhýbá sílícímu proudu v současné próze, ve kterém se vzklnutí epického oblouku považuje za nepoužitelnou rekvizitu dob dávno minulých. Katalpa je bytostnou, a tedy fabulující vypravěčkou, která věří v sílu imaginace a možnosti smyslového vnímání. Právě s pomocí všech smyslů se snaží zachytit nejen jednotlivé výjevy, ale i celé situace, jejichž symbolický význam se postupně vyjevuje.

Obnovování epického tvaru, který se zdál být již nenávratně rozpadlý, se v próze *Němci* neděje pouze postupy charakteristickými pro žánr románu. „Barevnost a členitost“, o níž se zmiňuje Jana Semelková, se týká pouze některých významových rovin textu – především volby událostí a postav, které postihují podstatné momenty doby a typických reálií života sudetských Němců v pohraničí. Se samotnými postavami však autorka pracuje spíše s náznakovostí a záměrnou plošností příznačnou pro žánr novely.

Novelistickému žánru odpovídá také nepřehlédnutelná polemičnost v rovině axiologické – outsiderství, které jako rodové či kmenové prokletí pronásleduje hlavní postavu navzdory její odolnosti a aktivitě. Novelou byla do evropské prózy vnesena nehrdinská smrt postavy (zde v jistém smyslu až šokující sebevražda učitele skokem do studny). Permanentní oscilace mezi lyričností a epičností, která je žánru novely vlastní, je součástí stylistické strategie, která umožňuje sugestivně nastínit psychické zvláštnosti postav, zároveň je však i jistou polemikou s převažující hodnotovou orientací společnosti (v románu *Němci* jde o znejasnění tradičně ostrého rozlišování povahových rysů na osách dobro – zlo, aktivita – odevzdanost apod.)²²

Jakuba Katalpa nepolemizuje pouze s přístupy k tématům vysídlení, vykořenění a ztrát, které jsou v kontextu uměleckém i historiografickém zatíženy ideologickými stereotypy a přílišnou racionalitou při hledání jasných politických postojů, spravedlnosti atd. Polemizuje také s tendencí k opouštění bohatých tvárných možností, které v evropské próze vytvořily žánry románu a novely. Vědomí těchto možností zároveň předpokládá reflexi omezení fikčního světa, která z hledání vlastní pozice literatury vyplývají.

20 LOLLOK, Marek: *Němci včera a dnes*. In: iLiteratura.cz (2.12.2012). Dostupné z: iLiteratura.cz/Cla-nek/30909/katalpa-jakuba-nemci.

21 SEMELKOVÁ, Jana: *Geografie ztráty – román Němci Jakuby Katalpy*. In: Kultura 21.cz (2.4.2013). Dostupné z: www.Kultura21.cz/literatura/6302-nemci-jakuba-katalpa.

22 Blíže k poetologickým charakteristikám novelistického žánru v širším evropském pohledu srov. SCHLAFFER, Hannelore: *Poetik der Novelle*. Stuttgart – Weimar: Metzler, 1993.

V moderní a zejména postmoderní próze jde o více či méně radikální (a neodstranitelnou) mezerovitost fikčního světa, k níž se svou tvorbou hlásí i Jakuba Katalpa. Akcentováním herního principu literární komunikace si autorka připravila cestu k alternativním způsobům rozvíjení významu fenoménů odcházení, vykořenění a ztráty. Tragičnost válečných a těsně poválečných událostí přirozeně zdůrazňuje roli přímých aktérů, a tak odsouvá další generace do stále pasivnějších rolí. Jakuba Katalpa se omračujícím tlaku „velké“ historie pokusila vzepřít vytvořením literárního textu, který pozapomenuté umění vyprávět znovu spojuje s kladením závažných otázek o nedávné minulosti a traumatech s ní spojených.

Literatura

- BALDICK, Chris: *The Oxford Dictionary of Literary Terms*. 4. vyd. Oxford: Oxford University Press, 2015. 392 s.
- BUCHANAN, Ian: *A Dictionary of Critical Theory*. 1. vyd. Oxford: Oxford University Press, 2010. 500 s.
- COHNOVÁ, Dorrit: *Signály fikčnosti: Naratologický pohled*. Přel. M. Orálek. In: *Aluze* 10, 2008, č. 1, s. 40–54.
- DENEMARKOVÁ, Radka: *Peníze od Hillera*. Brno: Host, 2006. 248 s.
- DOLEŽEL, Lubomír: *Inovace jako transformace fikčního světa*. In: *Týž: Studie z české literatury a poetiky*. Ed. a překl. B. Fořt. Praha: Torst, 2008, s. 289–300.
- DOLEŽEL, Lubomír: *Fikční a historický narativ*. In: *Týž: Studie z české literatury a poetiky*. Ed. a překl. B. Fořt. Praha: Torst, 2008, s. 301–336.
- DVOŘÁK, Tomáš – KOVAŘÍK, David – von ARBURG, Adrian: *Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945*. Brno: Matice moravská, 2010. 576 s.
- FOŘT, Bohumil: *Úvod do sémantiky fikčních světů*. Brno: Host, 2005. 148 s.
- HAHNOVÁ, Eva: *Sudetoněmecké vzpomínání a zapomínání*. Praha: Votobia, 2002. 234 s.
- HILLEBRAND, Bruno: *Theorie des Romans: Erzählstrategien der Neuzeit*. Frankfurt am Main: Fischer, 1996. 540 s.
- JANOŠEK, Pavel: *969 slov o próze – Jakuba Katalpa: Němci*. Host, Brno 2012. In: *Tvar* 21, 2012, s. 3.
- KATALPA, Jakuba: *Němci*. 1. vyd. Brno: Host, 2012. 424 s.
- KURAL, Václav: *Místo společenství – konflikt!* Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1994. 295 s.
- LOLLOK, Marek: *Němci včera a dnes*. In: *iLiteratura.cz* (2.12.2012). Dostupné z: www.iliteratura.cz/Clanek/30909/katalpa-jakuba-nemci.
- MARTÍNEZ, Matías (ed.): *Handbuch Erzählliteratur: Theorie, Analyse, Geschichte*. Stuttgart: Metzler, 2011. 308 s.
- MOCNÁ, Dagmar – PETERKA, Josef a kol.: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2004. 704 s.
- KNAPPOVÁ, Miloslava: *Jak se bude vaše dítě jmenovat?* 5. vyd. Praha: Academia, 2010. 784 s.
- MOLDANOVÁ, Dobrava: *Naše příjmení*. 4. vyd. Praha: Agentura Pankrác, 2015. 232 s.
- MYŠKOVÁ, Ivana: *Román Němci může být pro čtenáře velkým překvapením* (31.1.2013 – rozhlasový rozhovor s Jakubou Katalpou). Dostupné z: <http://vltava.rozhlas.cz/roman-nemci-muze-byt-pro-ctenare-velkym-prekvapenim>.

- NOVÁK, Radomil: *Žena navzdory dějinám i osudu*. In: Host, 2013, č. 1. Dostupné z: www.nakladatelstvi.hostbrno.cz/ohlasy/nemci/zena-navzdory-dejinam-i-osudu.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Genologie a proměny literatury*. Brno: Masarykova univerzita, 1998. 154 s.
- POSPÍŠIL, Ivo: *Transcendence literatury a historicita románu: kořeny a druhá polovina 20. století*. In: Týž: *Ruský román znovu navštívený*. Brno: Universitas, 2005, s. 99–111.
- SEMELKOVÁ, Jana: *Geografie ztráty – román Němci Jakuby Katalpy*. In: *Kultura 21.cz* (2.4.2013). Dostupné z: www.Kultura21.cz/literatura/6302-nemci-jakuba-katalpa.
- SCHLAFFER, Hannelore: *Poetik der Novelle*. Stuttgart – Weimar: Metzler, 1993. 323 s.
- STANĚK, Tomáš: *Odsun Němců z Československa 1945–1947*. Praha: Academia, 1991. 536 s.
- STANĚK, Tomáš: *Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2005. 366 s.
- STANĚK, Tomáš – von ARBURG, Adrian (eds.): *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951 I*. Středokluky: SUSA, 2010. 376 s.
- SVATOŇ, Vladimír: *K epičnosti románu a problému románu historického*. In: *Litteraria humanitas: Genologické studie I*. Eds. M. Mikulášek – D. Kšicová. Brno: Masarykova univerzita – Filozofická fakulta, 1990, s. 248–261.
- TUČKOVÁ, Kateřina: *Vyhánění Gerty Schnirch*. Brno: Host, 2009. 413 s.

Doc. Dr. Petr Kučera, Ph.D.

Katedra germanistiky a slavistiky
 Filozofická fakulta, Západočeská univerzita
 Riegrova 11, 306 14 Plzeň, Česká republika
 pekucera@kgs.zcu.cz

